

Література

1. Мокир Дж. Дары Афины / Дж. Мокир – М.: Изд-во Института Гайдара, 2012. – 408 с.
2. Монтень М. Опыты / М.Монтень. – М.: Наука, 1981. – Кн. 1-2. – 704 с.
3. Спиваковский В.М. Образовательный взрыв / В.М.Спиваковский. – К.: Гранд, 2011. – 436 с.
4. Харарі Ю.Н. 21 урок для 21 століття. / Ю.Н.Харарі. – К.: Форс Україна, 2018. – 416 с.

Множинська Р. В.

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії,
політології та українознавства,
Київський національний університет технологій та дизайну
м. Київ, Україна

ОБРАЗ ІДЕАЛЬНОГО ПРАВИТЕЛЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ XVI ст.

Ще й досі побутує думка, що серед основних християнських конфесій в Україні – православної, католицької, протестантської та уніатської – національною, державотворчою завжди була і є досі лише православна. Що ж до “католицької русі” – українців католицького віросповідання, широкому загалу досі майже нічого не відомо. А тим часом з погляду національної ідеології „католицька русь” для культури української зробила, певно, не менше ніж греко-католики, чи й православні, і випродукувала може не менше ніж вони культурних сил як для української матеріальної культури, так і для духовної.

Ця тема в культурі України першої половини XVI ст. – маловивчена. Останнім часом з’явився ряд фундаментальних досліджень, де розглядаються окремі проблеми українського гуманізму та деякі

положення загального аналізу філософії людини доби Відродження. Це, зокрема, праці Д.Наливайка, В.Нічик, В.Литвинова, Я.Стратій, П.Кралука, М.Кашуби, І.Паславського, В.Горського, О.Матковської, Б.Криси, В.Любащенко, які працюють у галузі історії вітчизняної філософської думки й духовної культури взагалі. Що ж стосується, зокрема, такої непересічної постаті як Станіслав Оріховський, то його суспільно-політична спадщина, розглядається частково у працях Д.С.Наливайка, В.Д.Литвинова, П.Кралука та деяких польських дослідників. Метою статті є дослідження поглядів на державний політичний устрій, один із важливих аспектів діяльності видатного українсько-польського мислителя першої половини XVI ст., чільного репрезентанта “католицької русі” – С.Оріховського, який істотно вплинув на подальший розвиток духовно-культурних процесів не тільки в Україні, але й у Польщі. Все це ще не вивчене достатньою мірою, хоча потреба в такого роду знаннях велика. Цим і визначається актуальність теми, а ще тим, що з огляду на європейський вибір України важливо подолати застарілі нігілістичні стереотипи, у тому числі й упередженість щодо нездатності наших мислителів до політичного та філософського осмислення дійсності, так активно культивовану в добу войовничого атеїзму.

Одним із перших, у вітчизняній ренесансній філософській думці, хто розглядав питання ідеальної форми державного правління був Станіслав Оріховський.

У працях суспільно-політичного характеру він багато місця присвятив проблемам держави: її сутності та походженню державної влади, формам державного правління, структурі суспільства, стосункам між державою і церквою. Правитель, на його думку, повинен бути просвічений монарх, «філософ на троні», який дбає про «спільне благо», мир і злагоду в державі, дотримується законів, природнього права, є справедливим, хоробрим, мужнім, захищає підданих і кордони від зовнішніх і внутрішніх ворогів, дбає про освіту і виховання свого народу.

Обґрунтовуючи свої державно-правові погляди, він чимало запозичує з античних політичних теорій. Це дало підстави одним дослідникам вважати його "платоніком" і виводити з Платона його розуміння держави, іншим — зараховувати його до "аристотеліків", зважаючи на аналогічну Аристотелевій назву його твору "Політія". Насправді, Оріховський не був палким прихильником ні того, ні другого. Він добре бачив, що Платон створив абстрактну схему ідеальної держави, і розумів, що у своїй концепції держави Аристотель, по суті, відтворив сучасні йому суспільні відносини грецьких держав-полісів. Він брав з їхніх учень лише те, що відповідало його власним уявленням про ідеальну державну організацію. Переосмислюючи політичні теорії обох видатних грецьких філософів, він також чимало запозичив з Цицеронівської концепції держави, що й стало найкращим компромісом між методом Платона й Аристотеля. Так теза Оріховського про те, що «державна є зібранням громадян, об'єднаних спільним правом і спільною користю» виявляла очевидну подібність з визначенням держави Цицероном, згідно з яким вона є «зібранням народу, поєднаного правом і спільним благом»; є найдосконалішою формою загальнолюдської справедливості, що ґрунтується на підпорядкуванні їй особистих інтересів усіх індивідів, тобто всіх громадян держави, всіх її суспільних станів, на сталій рівновазі цих інтересів, в якій і полягає «загальне добро», добробут цілої держави [6, 7].

Розробляючи свою теорію держави, С. Оріховський досконало вивчив теоретичну спадщину не тільки античних мислителів — Платона, Аристотеля, Цицерона, а також Томи Аквінського, Августина, Еразма Роттердамського. Але використовував він їхні ідеї творчо, критично. Так, на думку згаданих двох християнських учених, держава — це засіб для реалізації моральних і релігійних цілей індивіда. А Оріховський усупереч їм твердить, що вона має свою власну мету. Часом навіть здається, що він буквально повторює деякі міркування Томи Аквінського, зокрема коли

вбачає в державі досконале утворення, завдяки якому можна найкраще досягнути вічне спасіння.

Але, розглядаючи цю тезу в контексті всієї творчості Оріховського можна побачити, що його розуміння держави значно глибше і ширше, ніж уявлення про неї, як про посередника на шляху до вічного спасіння. В суспільно-політичних творах С. Оріховського можна помітити також вплив містики Псевдо-Діонісія, якого, проте, він інтерпретував досить вільно. Чи не найсильніше цей вплив виявився у його концепції ієрархії. Духовенство, король і шляхта — найкращий цвіт за ідеального ладу, який є віддзеркаленням порядку, що панує в небесній ієрархії: «Добре влаштоване королівство є картиною королівства Божого». Людське царство, отже, збудоване, на думку Оріховського, за зразком царства Божого [6, 306,48].

Погляди Оріховського на сутність держави, її завдання і внутрішню будову — вершина суспільно-політичного вчення мислителя. Свої рекомендації про краще упорядження державного ладу Оріховський подав в окремому трактаті під назвою «Діалог про екзекуцію польської держави», де наводить ряд обов'язків не тільки громадян перед державою, але і навпаки — держави перед громадянами. Оригінальність і небуденність його реформаторського плану полягала вже навіть у тому, що він закликав до повернення того ладу в Польщі, який існував за предків. Якщо зважити на те, що в епоху Відродження всі надбання попередніх поколінь відкидалися беззастережно, навіть не зважаючи на явну їх слушність, ці погляди Оріховського, як пише польський дослідник Й. Ліхтенштуль, «варті всілякого схвалення» [6, 117—111].

Особливий наголос на сторінках «Діалогу» робив мислитель на тісному зв'язку між моральним поступом і працею для держави; оберіганні її цілісності, що дорівнювало, на його переконання, піклуванню про власне спасіння. У своїй концепції держави С. Оріховський обстоював необхідність захисту інтересів широких суспільних верств. Разом з тим, він

розуміє державу як об'єднання лише вільних людей: «Держава є об'єднанням багатьох домів, поселень, міст, повітів, земель, вільних людей, які одному, родом найславнішому, волею найяснішому, справедливістю найпохвальнішому і мужністю найславнішому зверхникові, обраному вільним голосом вільних людей, для спільного добра добровільно піддані» [6, 16].

Станіслав Оріховський одним з перших в європейській філософській думці став заперечувати божественне походження влади і держави. Таким чином, він підійшов до проблеми держави зі світських, а не теологічних позицій, що було значним кроком на шляху до звільнення політичної науки від теології [1, 238]. С. Оріховський писав, що утворення держави спричинила необхідність взаємної підтримки, адже людина сама на світі жити не може, а також не в останню чергу «через вроджений наш гандж», а тому люди потребують одне одного. Часом його міркування на цю тему подібні до Аристотелевих [6, 126]. Але попри те, що Оріховський охоче цитує думки Аристотеля, Платона та інших античних філософів, його погляд на державу не збігається з їхніми. Так, наприклад, в Аристотеля дві основи виникнення держави — вища необхідність і свобода волі. Натомість в Оріховського — залежна від умов життя воля індивіда і вроджений інстинкт до суспільного життя [2, 64]. Остання думка, до речі, більше схожа вже до Платонової, який писав, що «держави виникає внаслідок вродженого прагнення до спільного життя, коли кожен з нас не може задовольнити себе сам, але потребує ще багато чого... Люди збираються до купи, щоб жити разом і надавати одне одному допомогу...» [5, II, 369].

Українські ренесансні гуманісти, як і західноєвропейські, добре засвоїли політичні теорії античних філософів, передусім Платона, Аристотеля, Цицерона, у творах яких ішлося про «найкращий» державний устрій. Але звертання до античних авторитетів не означало простого відтворення їхніх ідей. Відбувалось переосмислення з урахуванням

тогочасних регіональних завдань. Так, наприклад, С. Оріховський, як і Аристотель, розрізняє чотири форми державного правління: монархію (устрій, в якому править один), олігархію (владу групи могутніх громадян), демократію (устрій, в якому правлять всі) і, нарешті, політію. Остання форма для нас особливо цікава, бо саме вона є предметом ретельного аналізу українського автора. Вихідним пунктом міркувань нашого мислителя було негативне ставлення до трьох перших форм держави і прихильність до четвертої — політії. Про неї він написав навіть окремий трактат під назвою «Квінкункс, або Взірець устрою польської держави...» (1564 р.), в якому відверто говорить, що будує свою теорію з урахуванням досвіду різних народів — від найдавніших (античних греків і римлян) до сучасних йому (венеціанців та інших). [2, 286].

Будучи добре обізнаний з теоріями держави античних мислителів, передусім, Платона й Аристотеля, Станіслав Оріховський певною мірою і залежав від них, його поділ суспільства на стани є дуже схожим на ідеал античних, але не тотожний. Так, наприклад, поділяючи все суспільство на 6 станів (ксьондзи, король, шляхта, купці, ремісники, селяни), Оріховський, подібно до Аристотеля й італійського гуманіста К. Салютаті, заявляє, що в уряді, радах, виконавчих органах повинні брати участь лише перші три стани. Держава є поєднанням вільних, а селяни не є вільними. Перші три стани — громадяни, а решта — корисні. Перші — господарі, а другі — слуги. Кожен стан, на думку мислителя, повинен займатися своєю справою. Кмети повинні годувати державу, ремісники — одягати, купці — збагачувати, шляхта — боронити, король — правити, каплан — повчати. Інакше держава загине від внутрішніх чварів, — про що, як відомо, писав ще Платон [3, 20].

Як у добу далекої античності, так і в наступні епохи, мислителів захоплював образ ідеального керівника держави, філософа-політика, здатного поєднувати в собі мудрість, справедливість, поміркованість та красномовство, потрібне для того, щоб уміти переконувати слухачів, а

отже, вести за собою народ. Для нього інтереси держави мають стояти вище від особистих, а також від інтересів як його власної, так і будь-якої іншої політичної партії, оскільки такий державець добре усвідомлює, в чому полягає загальне добро, інтереси цілої держави та оптимальні шляхи їх забезпечення й захисту. Вислів Платона – «царі повинні філософувати, а філософи царювати» [4,V, 473 CD; 292 B — E] став крилатим і побутує в лексиконі суспільно-політичних діячів до сьогодні. Багато застановлявся над образом ідеального правителя Цицерон, зокрема, у трактаті «Про державу» [6, 6; 9; 13].

Гуманісти епохи Відродження щиро вірили, що суспільний прогрес можливий за умови, якщо при владі буде «філософ на троні», тобто ідеальний правитель — розумний, добрий, який дбає про благо підданих, їхню освіту і виховання. Така влада правителя буде обмежена законом, а сам він здобуватиме й утримуватиме її виключно мирними засобами — завдяки власній доблесті та вірним, щирим і розумним дорадникам. Особливо припала до вподоби гуманістам ідея давньогрецького філософа Платона, який можливість ідеального суспільного ладу в державі пов'язував, як ми вже говорили, з умовою, що царями стануть філософи або ж царі будуть філософувати.

Оріховський намагався створити взірць ідеального володаря нового типу, такого, яким би він хотів його бачити, — освіченого, розумного, дбайливця про добробут громадян, а не про власні гаразди. Таким, вважає мислитель, був польський король Сигізмунд Старий, наслідувати якого він радить молодому королю Сигізмунду Августу: «громадяни поважатимуть короля, якщо він під час правління ні про що інше так не дбатиме, як про суспільний гаразд». Реальне втіленням освіченого монарха бачить Оріховський саме в Сигізмунді Старому, який буцімто є справжнім «філософом на троні»: мудрим, справедливим, мужнім, лагідним, а тому й зажив «славу, честь і державу». Ці погляди сконцентровані в трактаті «Напучення...», де Сигізмунд змальовується ідеальним королем, таким,

про якого мріяв нібито Платон, коли писав: «Щасливі ті держави, де або правлять філософи, або правителі філософують» [6, 306]. Мислитель схвалює й неординарні дії короля, які приносять вигоди для держави, як, наприклад, шлюб Августа з донькою «римського імператора Фердинанда», бо він приніс «небачені вигоди польській державі — зв'язки з усією Європою, замирення з германськими князями тощо» [2, 305]. А вже королеві, наголошує Оріховський, слід турбуватись не стільки про дружину для себе, як про королеву для держави.

Щоб переконати короля у важливості правильного вибору наставника, Оріховський вдається до аналогій із античних і новітніх часів. Видатні правителі, пише він, стали відомими, славними, безсмертними лише завдяки тому, що мали мудрих, розумних вихователів: Александр Македонський — Аристотеля, Павсаній — поета Симоніда, Періандр Корінтський — Талеса Мілетського, Перикл — Анаксагора Клазіменського, Діон — Платона, Сигізмунд Старий — Длугоша. Разом з тим Оріховський застерігає короля, щоб уникав базік, нашіптувачів, пліткарів, хвалителів, підлабузників; лестивих, хитрих, підступних. Такі люди, писав Оріховський, не світло несуть заблукалим, не знання — неосвіченим, не надію тим, хто її втратив, а навпаки: гасять те світло, нищать надію в душах людей і з коренем її виривають. Особливий наголос мислитель робить на такій категорії негідних дорадників, як підлабузники взагалі і придворні зокрема, які не займаються важливими державними справами, а лише «кροять каптан, вигадують строї, майструють машкари, бавляться, блазнюють, штовхаючись при дворі». Таких придворних він порівнює з красивою, принарядженою панною при королівні.

Якщо жодна людина, на думку Оріховського, не народжується королем, то претендент на престол — рівний серед рівних, має перевершувати загальними своїми моральними якостями: доброчесністю, відвагою, мужністю, чесністю, покірливістю. Переліченим чеснотам мислитель надавав дуже великого значення. Королі, позбавлені цього,

писав він, виявляються слабкими, зманіженими і не шанованими, їх називають сарданапалами. У таких правителів доблесть вважалася ганджем, сором'язливість — дивацтвом, цнотливість — глупотою, ощадливість — скнарістю. Думки Оріховського про якості досконалого правителя багато в чому збігаються з думками Платона, Аристотеля, Еразма Ротердамського, Н. Макіавеллі, Дж. Понтано, А. Ф. Моджевського, Т. Мора, з працями яких він був добре обізнаний. На праці декого з них є навіть прямі посилання. Запозичені ідеї мислитель використав творчо, критично, осмислено [2, 304]. Але, на відміну від Макіавеллі, який радить королеві бути жорстоким і підступним при досягненні своєї мети, Оріховський вважає, що король повинен зажити ласку й прихильність підлеглих, дбати про їхню повагу й прихильність, бо без цього не може бути сильної влади королів [6, S. XII; 3, 21].

Подібно до Цицерона, Оріховський повчає короля, що науки, зокрема, філософія мають не лише навчати розуму, але й бути привабливими, мають звеселяти як розум, так і серце. Він переконаний, що головна мета гуманітарної освіти полягає у вправлянні душі, тобто у внутрішньому ошляхетнюванні людини, в її «олюднюванні» (гуманізації), у виліковуванні душі [6, 1].

Основи не лише ренесансних, але й сучасних теорій держави і права було закладено багатьма поколіннями європейських учених, починаючи від грецьких та римських мислителів, і серед них одне з чільних місць належить Оріховському. Серед наступних поколінь українських державних і політичних діячів проблемою ідеального правителя займалися Юрій Немирич, Пилип Орлик, Теофан Прокопович. Є підстави вважати, що з міркуваннями Оріховського в цьому плані вони були знайомі.

У статті досліджується один із важливих аспектів діяльності великого українсько-польського мислителя першої половини XVI ст., чільного репрезентанта “католицької русі” – С.Оріховського, який істотно вплинув на подальший розвиток духовно-культурних і релігійних процесів

не тільки в Україні, але й у Польщі. Все це ще не вивчене достатньою мірою, хоча потреба в такого роду знаннях велика. Цим і визначається актуальність теми, а ще тим, що з огляду на європейський вибір України важливо подолати застарілі нігілістичні стереотипи, у тому числі й упередженість щодо нездатності наших мислителів до філософсько-теологічного осмислення дійсності. Це має допомогти нам подолати схильність до упослідження своєї богословської традиції, так активно культивовану в добу войовничого атеїзму.

У підсумку слід зазначити - майбуття теми зумовлюється тим, що вивчення зазначеної проблеми є необхідною складовою політологічного, релігійного та історико-філософського дослідження, оскільки тематичні трансформації виражають найбільш істотно процеси, які відбувалися в суспільному житті України XVI ст. досі є малодослідженими. Серед питань, які С. Оріховський намагався вирішувати, було багато актуальних для тогочасної Європи, та, навіть і сьогодні (проблема вибору очільника держави, толерантних взаємин церкви і держави, морально етичні погляди, міжконфесійні стосунки).

Наслідки дослідження відкривають перспективи для майбутніх студій над подібною проблематикою і можуть бути використані у практиці викладання нормативних курсів та спецкурсів з політології, історії української філософії, релігієзнавства, а також при виданні фундаментальних праць і вузівських підручників.

Література

1. Литвинов В.Д. Проблемы государства в трудах Ст. Ориховского // Отечественная общественная мысль эпохи средневековья (Историко-философский очерк). — К., 1988.
2. Литвинов Володимир. Ренесансний гуманізм в Україні (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століття). – К., 2000.

3. Оріховський Станіслав. Твори. – К., 2004.
4. Платон. Politicica. V 473 CD; 292 B — E.
5. Платон. Сочинения в 3 томах. — М., 1968—1972.
6. Цицерон. Про державу. – К., 1998.

Проданюк Ф. М.

кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри філософії, політології та українознавства

Масич І. О.

студентка гр. БДр-5-19,
Київський національний університет технологій та дизайну
м. Київ, Україна

УКРАЇНСЬКЕ ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В сучасних умовах розвитку незалежної України нагальним завданням історичної та культурологічної науки визнано необхідність переосмислення багатьох сторінок та окремих проблем вітчизняної історії. Зокрема, це стосується й нових підходів щодо аналізу періоду Другої світової війни на землях України. Поряд з аналізом військових, політичних, економічних питань на особливу увагу заслуговує й вивчення проблеми стану та розвитку української культури в 1939-1945 рр. Тому дослідження досвіду діячів образотворчого мистецтва України в роки Другої світової війни має не лише наукове, але й практичне значення. Нагальним завданням є не лише з'ясувати різноманітні напрями розвитку національного образотворчого мистецтва нашої держави в ці роки, але й дослідити його вплив у 1939-1945 рр. на населення України.

Мета роботи проаналізувати основні напрями розвитку образотворчого мистецтва в роки Другої світової війни. Для досягнення мети були поставлені такі завдання: дати загальну характеристику основним напрямкам розвитку образотворчого мистецтва в період Другої світової війни та проаналізувати роботи визначних художників тих років.